

Anarşist Toplum İdealinin Paradokslarına ve İmkânsızlığına Dair: Anarko-Komünizm ile Kolektivist Anarşizmin Çalışma Yaşamı Tasavvuru

İbrahim ÇİĞDEM¹

¹ Sorumlu Yazar,
Yüksek Lisans Öğrencisi
Hacettepe Üniversitesi
ibrahimcigdem@hacettepe.edu.tr

Öz

Anarşizm, eşitlik ve özgürlüğün en radikal savunusudur. Gerçekten de kelime anlamıyla “erksiz” bir toplumu idealize etmek eşitlik ve özgürlüğü adeta vazgeçilmez kılar. Bu bağlamda anarşistler, toplumsal düzenin en önemli belirleyicilerinden olan çalışma yaşamında eşitlik ve özgürlüğü hedefleyen argümanlar sunmuşlardır. Özellikle anarko-komünizm ile kolektivist anarşizm temsilcileri, çalışmanın niçin ve nasıl olması gerektiği, ücret sistemi ve çalışma süresi, iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş yeri biçimi ve yönetimi gibi konularda çoğunlukla “olandan” farklı öneriler getirmiştir. Makalenin amacı, anarko-komünist Pyotr Kropotkin ile kolektivist anarşist Mihail Bakunin’in çalışma yaşamına dair tasavvurunu eşitlik, özgürlük ve adalet değerleri üzerinden irdeleyerek anarşist toplum idealinin imkânını sorgulamaktır. Bu minvalde, Kropotkin ve Bakunin’in çalışma yaşamı tasavvurunun anarşizmin etimolojisi ile çeliştiği; hatta anarşist idealin adalet değeri ile çoğunlukla bağdaşmaması nedeniyle imkânsız olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Çalışma Yaşamı, Anarko-Komünizm, Kolektivist Anarşizm
Jel Kodları: D63, D64, J21, J31, J53, J81

On the Paradoxes and Impossibility of the Anarchist Society Ideal: Labour Life Imagination of Anarcho-Communism and Collectivist Anarchism

Abstract

Anarchism is the most radical claim of equality and freedom. Indeed, idealizing a “powerless” society literally, makes equality and freedom indispensable. In this context, anarchists have presented arguments aiming equality and freedom in labour life, which is one of the most important determinants of social order. In particular, representatives of anarcho-communism and collectivist anarchism have offered different suggestions than mostly “what is” on issues such as why and how labour should be, the wage system and working hours, division of labour and specialization, and workplace type and its management. The aim of the article is to question the possibility of the ideal of anarchist society by examining the imagination of labour life of anarcho-communist Pyotr Kropotkin and collectivist anarchist Mihail Bakunin through the values of equality, freedom and justice. In this context, it has been revealed that the labour life imagination of Kropotkin and Bakunin contradicts the etymology of anarchism; and anarchist ideal is mostly incompatible with the value of justice and so is impossible.

Keywords: Anarchism, Labour Life, Anarcho-Communism, Collectivist Anarchism
Jel Codes: D63, D64, J21, J31, J53, J81

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Çiğdem, İ., (2024). Anarşist Toplum İdealinin Paradokslarına ve İmkânsızlığına Dair: Anarko-Komünizm ile Kolektivist Anarşizmin Çalışma Yaşamı Tasavvuru. Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 1-15.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi emeğin tarihidir. İnsan, ilk var oluşundan günümüze kadar sürekli bir amaç çerçevesinde emek harcamaktadır. Diğer bir ifadeyle emek, insan doğasının adeta yaşamsal gerekliliğidir. Bu durum onun ihtiyaç sahibi, zayıf ve eksik ama aynı zamanda üretken doğasına işaret eder. Bununla birlikte, zaman zaman “emek” kavramı ile eş anlamlı kullanılan “çalışma”, çoğunlukla kişisel ihtiyaçlar için bir yerde belirli bir süre bir meta ya da hizmet üretmek için gerçekleştirilen eylemler bütünü olarak tanımlansa da özünde kavram bundan daha geniş bir anlam içerir. Ancak bu makale, konunun daha net ortaya konulabilmesi amacıyla kavramı tanımlandığı şekliyle, nispeten dar anlamıyla, ele almaktadır.

İnsanların önemli bir çoğunluğunun, her ne şekil ve ölçekte olursa olsun bir iş yerinde çalışarak geçirdiği süre düşünüldüğünde, çalışma ediminin gündelik yaşantının ciddi bir kısmını kapsadığı belirgin hale gelir. Bu gerçeklik, yaşamın neredeyse sadece çalışmadan ibaret hale geldiği zaman ve mekânlarda ise “çalışma yaşamı” kavramını adeta terminolojik bir fazlalığa sürükler. Çünkü bu koşulda “çalışma” ile “yaşam” kavramları o kadar iç içe geçmiştir ki, ikisi arasında net bir ayırım yapmak neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda çalışmanın felsefesi “yaşamak için çalışmak” ile “çalışmak için yaşamak” arasındaki sorunsala verilen cevaplar üzerinden ona yüklenen anlamlar silsilesinin düşünel çarpışmalarıyla doludur. Bununla birlikte, çalışmayı daha iyi açıklayabilmek için onun tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü çözümlenmek, ona yüklenen asıl anlamı kavramada önemli bir aşamayı kaydetme imkânı sunar.

Tarihsel anlamda çalışma, sürekli bir dönüşüm geçirmiş ve bu bağlamda toplumsal ilişkileri şekillendirmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen Sanayi Devriminin kapitalizme ivme kazandırmasıyla birlikte çalışma, artık evde ya da küçük atölyelerde parça başı bir meta üretimi süreci olmaktan çıkmış; daha çok, büyük fabrikalarda bir işveren ve ekibinin gözetimi altında gerçekleştirilen seri bir üretim süreci haline dönüşmüştür. Çalışma ilişkilerini kökten dönüştürmeye başlayan Sanayi Devrimi ve kapitalizm, tarihin önemli bir ölçüde diyalektik toplumsal ilişkilerden müteşekkil süreçler bütünü olduğu gerçeğinden hareketle, kendi “antisini” oluşturmuştur. Özellikle “emeğini satarak” yaşamını devam ettirmeye çalışan işçiler üzerinde bir sömürü ve tahakküm rejimi ile karakterize olan kapitalizm, Jean Jacques Rousseau’nun deyişiyle “Özgür doğan insanın sonrasında her yerinden zincirlere vurulduğu” bir dönemde, pek doğal bir biçimde, özgürlüğü değerler hiyerarşisinin en tepesinde konumlandırılan anarşizmi karşısına almıştır. Bu anlamda anarşizm, kapitalizmin

meydana getirdiği dönüşümü en keskin noktadan eleştiren ve nasıl bir düzenin olması gerektiğine ilişkin “ahlaki” ve dolayısıyla normatif argümanlar üreten bir siyasal ideoloji olarak yerini almakta gecikmemiştir. Bir başka ifadeyle anarşizm, kapitalizm ile uzlaşmaz bir reddiyenin sonucu olarak onu devrimci bir yöntemle tamamen ortadan kaldırma ve bu sayede “özgür”, “eşit”, “altruist” ve “demokratik” bir toplumsal düzeni idealize etmek anlamında en radikal duruşun ifadesidir. Bununla birlikte, anarşizmin “özgür topluma” yönelik saf ideali, ona ulaşmada oldukça çeşitli metodolojik araçlar ve örgütlenme formlarını içeren argümanları beraberinde getirmiştir. Özellikle anarko-komünizm ile kolektivist anarşizm, anarşist toplum idealine ulaşmada en çok tartışılan fraksiyonlar arasında yerini almıştır.

Toplumsal ve siyasal anlamda tüm iktidar formlarını reddetmek açısından ortak olan bu iki fraksiyon, özellikle iktisadi anlamda açıkça ayrışır. Bu bağlamda anarko-komünizm “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar” ifadesi ile karakterize iken, kolektivist anarşizm “herkesten yeteneğine göre, herkese katkısı kadar” deyişiyle özdeşdir. Bu aforizmalarla bağlantılı olarak anarko-komünizmin en çok öne çıkan kuramcısı Pyotr Kropotkin ile kolektivist anarşizmin “babası” Mihail Bakunin günümüze kadar adeta yaşamın kaynağı olan çalışmaya dair muhtelif argümanlar öne sürmüştür.

Makalede, anarko-komünizm ile kolektivist anarşizmin çalışma yaşamına dair argümanları, bahsi geçen iki kuramcının aktarılarak anarşist toplum idealinin imkânı sorgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, makalenin amacı, çalışma düzeninin neredeyse toplumsal düzeni belirlediği argümanından hareket eden bir anlayışla anarşist bir toplumsal düzenin gerçekçiliğini sorgulamaktır. Bu çerçevede, mevcut argümanların temelini sağlamak adına öncelikle anarşizmin çerçevesi çizilmektedir. Ardından Kropotkin ile Bakunin’in çalışma yaşamı bağlamında kapitalizme yönelik eleştirileri ve kendi “olması gerekenlerine” yönelik argümanları çalışma yaşamının temel dinamikleri olan çalışmanın niçin ve nasıl olması gerektiği, ücret sistemi ve çalışma süresi, iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş yeri biçimi ve yönetimi bağlamlarında incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda ise anarşist toplum düzeninde tasavvur edilen çalışma yaşamına dair aktarılan argümanlar, siyaset kuramında en çok tartışılan eşitlik, özgürlük ve adalet değerleri üzerinden eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutularak anarşizmin sınırları bir düzeyde ortaya konulmaktadır.

ANARŞİZMİN ALAMETİFARİKASI: OTORİTENİN KÖKTEN REDDİ VE ÖZGÜRLÜĞE TUTKU

Anarşizmi açıklamak öncelikle iki önemli engeli aşmayı gerektirir. Bunlardan birincisi ona yüklenen pejoratif anlam iken diğeri onun bir siyasal ideoloji olup olmadığı sorunsalıdır. Çoğunlukla “terör” ve “karmaşa” ile anılması, “anarşi” kavramını ciddi bir ön yargıyla yüzleşmek durumunda bırakır. Bu husus bir yana, otoriteyi bir “kötülük” olarak addetmesi nedeniyle anarşizm, filozoflar arasında onun bir siyasal ideolojiden çok ahlaki duruş olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirir. Meseleyi daha derinlemesine anlamak ve bu sayede anarşizmin aslında ne olduğunu açıklamak için öncelikle onun etimolojisine ve anarşistlerin ona yüklediği anlama mercek tutmak önemlidir.

Anarşizm, etimolojik açıdan Grekçe “an” (“-sızlık, -sizlik”) ekinin “arkhos” (“erk”) kavramıyla birleşmesi sonucu oluşan “erksizlik” durumunu idealize eden siyasal ideolojidir (Marshall, 2019: 25). Anarşizmin bir siyasal ideoloji halini almasında önemli etkileri olan William Godwin anarşiyi “yönetimsiz toplum” olarak tanımlamıştır (Godwin, 2020: 117-119). Benzer şekilde Pierre-Joseph Proudhon anarşiyi “efendilerden, egemenlerden yoksunluk” olarak görmüştür¹ (Proudhon, 2020: 266). Yine Emma Goldman anarşizmi insan yapımı yasalarla kısıtlanmamış ve özgürlük üzerine inşa edilmiş bir toplumsal düzen felsefesi olarak açıklamışken (Goldman, 2022: 14); Kropotkin “toplumun yönetimsiz olarak tasarlandığı bir yaşam felsefesi” olarak atfettiği anarşizmde, toplumsal uyumun yasalar ve itaat yoluyla değil, üretim-tüketim ve diğer insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla özgürce oluşturulmuş topluluklar arasındaki özgür anlaşmalarla sağlanacağını belirtmiştir (Kropotkin, 2015: 51).

Anarşizmin temel hedefleri şu şekildedir:

- İktidarların tamamen ortadan kaldırılması
- İktisadi sömürünün yok edilmesi
- Bireylerin kendi yaşamları üzerinde öz yönetime sahip olması
- Toplumun “tabandan” örgütlenmesi ve desentralize edilmiş bir siyasal örgütlenmenin oluşturulması (Cantzen, 2015: 43-44).

Gelinen noktada anarşizm, özgürlüğü en temel değer olarak gören, bunun için mikro düzlemden makro düzleme tüm hiyerarşi ve otoriteleri reddeden ve bu anlamda ev düzleminde erkeğin kadın ve efendinin köle, iş yeri düzleminde işverenin işçi, köy düzleminde toprak sahibinin serf ve ülke düzleminde devletin toplum üzerindeki iktidarını reddeden siyasal ideoloji olarak tanımlanabilir. Anarşizm, bu anlamda, “terör” ve “karmaşaya” dayalı olmak yerine gönüllü ve kendi kendini yöneten insanların birbirleriyle dayanışma içinde yaşadığı bir toplumsal düzen tahayyülünün sistematik bir ifadesidir. Bu nedenle anarşizm için otorite ve özellikle devlet “kötü” ve “gereksizdir”.

Heywood’un belirttiği kadarıyla anarşizm için devlet “kötüdür” çünkü belirli bir düzeni topluma dayatır, insanların özel yaşamına “karışır”, ceza vererek “zorlar”, savaşarak “cinayet işler”, vergi alarak “hırsızlık yapar”, zengin ve imtiyazlı sınıflarla iş birliği halinde yoksulları “sömürür”. Yine anarşizm için devlet “gereksizdir” çünkü insan doğası zaten “iyidir” ve insanlar kendi kendini idare edebilecek kapasiteye sahiptir. Bu anlamda devlet aslında var olan “doğal düzeni” bozar² (Heywood, 2007: 237-240). Hiyerarşi ve otoriteyi hedef tahtasına oturtan anarşizm, eşitlik olmadan özgürlüğün “güçlünün zayıfı sömürme özgürlüğü” ve özgürlük olmadan eşitliğin ise “herkesin köleliği” anlamına geldiğini savunmak anlamında keskin bir çıkışa sahiptir (Marshall, 2019: 875). Bununla birlikte anarşizm, özgürlüğe dayanan özülle de bağlantılı bir şekilde, tek-tip bir anarşi idealinden ibaret değildir. Ayrıca, anarşizmin ön plana çıkan kuramcılarının bizzat kendileriyle çelişen argümanlarının bulunması, onu tutarlı bir ideoloji olmaktan da alıkoyar. Ancak Benlisoy’a göre bu durum tam da anarşizmin bir başka alametifarikasını gösterir nitelikte onun anti-dogmatik yapısını açığa çıkarır (Benlisoy, 2021: 355).

Anarşizmin bütünlükten yoksun yapısının bir göstergesi olan alt fraksiyonlarından en çok ön plana çıkanlar arasında anarko-komünizm, kolektivist anarşizm, anarko-sendikalizm, mutualizm ve yeşil anarşizm yer alır. Anarko-komünizm devletsiz, salt üretim araçlarının değil aynı zamanda ürünlerin de ortak olduğu, ücret ve fiyat sisteminin tamamen lağvedildiği ve iktisadi süreçlerin tüm toplum üyeleri tarafından ortaklaşa idare edildiği bir toplumsal düzeni idealize etmektedir (Marshall, 2019: 32).

¹ Proudhon, mülkiyet ile devletin dünyanın başından beri çöküş içerisinde olduğunu ve insanların adalet ile eşitliği idealize ettiği gibi insandan müteşekkil toplumun da düzeni anarşide aradığını iddia etmiştir (Proudhon, 2020: 266). Godwin ise Proudhon’a göre daha objektif bir söylemle hareket ederek, anarşinin doğası gereği, kişisel güvenlik konusunda bazı zararların oluşmasına neden olabileceğini, “mükemmel bir dayanıklılığa” sahip olmadığını ve ortadan kaldırılan yönetime göre daha ılımlı ve tarafsız da olsa bir çeşit despotizme yol açabileceğini kabul etmiştir (Godwin, 2020: 117-119).

² Anarşizmin ahlak felsefesi ile ilgili boyutu, kuşkusuz ayrı bir tartışma konusudur. Ancak onun siyasal ideoloji olmasının yanında ahlaka dair varsayımlarını görmek onu daha iyi anlamak açısından önemlidir. Özellikle Kropotkin, devletin ve genel anlamıyla otoritenin reddiyesine “etik” bir temel oluşturma çabası vermiştir. Anarşist Ahlak eserinin bazı kısımlarında Kropotkin, devlet ve kilise gibi yapıların insanın “ahlaki doğasını” “sakatladığını” ve bu nedenle insanı “özüne” döndürmenin en önemli yollarından birinin bu iktidar formlarının tamamen yıkılması olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir (Kropotkin, 2018a).

Kropotkin, temsilcisi olduğu anarko-komünizmi, kişi özgürlüğünü tümüyle kabul eden, hiçbir egemenlik ortamı kurmayan ve insanları zorla çalıştırmayan bir toplum düzeni olarak tanımlamıştır (Kropotkin, 2020: 223). Yine Kropotkin'e göre anarşizm kaçınılmaz bir şekilde komünizm, komünizm de anarşizm üzerine temellenmektedir (Kropotkin, 2020: 68).

Kolektivist anarşizm ise devletin olmadığı, üretim araçlarının ortak mülkiyet altında olduğu, iktisadi düzenin üretici dernekleri ve kooperatifler tarafından örgütlendiği, insanların üretimden payının, her insanın üretimdeki katkısı yani yaptığı iş kadar sahip olacağı bir toplumsal düzeni savunmaktadır (Marshall, 2019: 31). Kolektivist anarşizmin en bilinen temsilcisi olan ve kendisini "fanatik bir özgürlük aşığı" olarak tanımlayan Bakunin'e göre otorite dünyadaki en büyük kötülüktür (Marshall, 2019: 418). Ona göre eşitlik ve özgürlük birbirini tamamlayan iki önemli değerdir; eşitlik olmadan özgürlükten bahsedebilmek mümkün değildir (Bakunin, 2019: 96-97).

Eşitlik ve özgürlüğü birbirinden ayrılmaz gören bir siyasal ideolojinin çalışma yaşamına dair argümanlarının da benzer yoldan ilerlediği tahmin edilebilir. Bununla birlikte, Kropotkin ile Bakunin'in idealize ettiği düzene ilişkin argümanları çalışma yaşamı üzerinden daha ayrıntılı olarak ele almadan önce onların kapitalizme getirdiği eleştirileri irdelemek önemlidir. Çünkü siyasal alanda kavramlar ya da olgular genellikle ve tarihin diyalektik karakterinin de etkisiyle, zıttıyla beraber anlam kazanır. Bu manada kapitalizmin, çalışma yaşamında sömürü ve tahakküm ile anılan karakterine dair argümanları ele almaksızın inceleme yapmak, eşitlik ve özgürlüğü en radikal noktada savunan bir siyasal ideolojinin idealize ettiği toplumsal düzenin imkânını sorgulama amacını eksik bırakma riskini taşır.

KROPOTKİN VE BAKUNİN'E GÖRE KAPİTALİZM: "EŞİTLİK VE ÖZGÜRLÜĞÜN SUNAK TAŞI"

Kapitalizm, üretim araçlarının ve servetin özel kişilerce sahiplenildiği ve malların "serbest piyasa" mekanizması içinde mübadele amacıyla üretildiği iktisadi sistemdir (Heywood, 2007: 397). Diğer bir deyişle kapitalist üretim sisteminde, emek, doğal kaynaklar ve makineler gibi üretim araçlarının özel kişilerin mülkiyetinde olması, bireysel çıkarların maksimize edilmesi ve rekabetin doğallığı fikrinin hâkim olduğu söylenebilir.

Tarihsel süreç içerisinde kapitalizm, çalışma yaşamını ve dolayısıyla toplumsal yapıyı dönüştürmüştür. Özellikle İngiltere'de tekniğin gelişmesi ve makineleşmenin başlaması ile birlikte fabrikalar kurulmaya başlanmış, çitleme faaliyetlerinin yasallaştırılması ile köylerde yaşayan insanlar fabrikaların bulunduğu şehirlere göçe zorlanmış ve bu insanlar artık "köylüden işçiye terfi etmiştir" (Beaud, 2018: 100-103). Bu minvalde "işçi" kimliğini "kazanan" kitleler üzerindeki kapitalist tahakküm daha çok açığa çıkmaya başlamıştır (Polanyi, 2020: 73-82).

Mantoux'un belirttiği kadarıyla, İngiltere'de köylerinden kovulan halk, bucaklarda yaşayan yoksullar ve her meslekten "arta kalanlar", ortak bir alanda çalışmaya başlamış, kendi küçük atölyelerinde daha özgür çalışan bu kişiler artık işveren otoritesi altına girmiş ve bu bağlamda adeta bir "kalıba sokulmaya" çalışılmıştır. İşçilerin fabrikalara girişi ve fabrikadan çıkışı ile mola zamanları işveren tarafından belirlenmeye başlamış, herkesin ne iş yapacağı keskin bir şekilde belirlenmiş ve herkes gün boyunca aynı işi yapmaya başlamıştır.³ Her işçi, onları itaate zorlayan, ceza ya da işten atılma tehdidi ve hatta bazen ustabaşının fiziksel şiddeti ve gözetimi altında düzenli ve aralıksız çalışmaya zorlanmıştır (Mantoux, 1935: 384). Bu tarihsel gerçeklik, iş yerlerindeki işveren iktidarının bir sonucu olarak işçilerin ağır çalışma koşulları altında sömürüye maruz kalan "ücretli köleler" haline geldiklerini ortaya koymada önemlidir.

Tarihin ve dolayısıyla pratiğin kuram ile etki-tepki içindeki ilişkisi, kendisini özellikle kapitalizmin antitezini geliştirmede açık biçimde kendini gösterir. Bu anlamda sömürü ve tahakküm ilişkilerine başkaldırı konusunda neredeyse en ön sırada yürüyen anarşistler, kapitalizmin çalışma yaşamı üzerindeki bu etkisine en güçlü eleştirileri getiren kişiler arasında yerlerini almada hiç gecikme göstermemişlerdir. Bu bağlamda Kropotkin, toprakları işler hale getiren, makine gibi üretim araçlarını üreten ve fabrikaları inşa eden işçilerin, kapitalist düzende harcadıkları emeğe rağmen bunların mülkiyetine sahip olmadıklarını; bu nedenle işçilerin payına düşenin sadece bir "efendinin" yanına girip çalışmak ve emeğini "boğaz tokluğu" karşılığında satmak olduğunu belirtmiştir (Kropotkin, 2020: 48). Ona göre bu düzende işçiler, üretmiş oldukları ürünün fiyatının üçte biri ya da dördte birini kendisine, geri kalanı ise işverene verilmek şartıyla çalışmak durumunda kalmakta; liberaller tarafından "serbest sözleşme" olarak adlandırılan ama özünde feodal olan koşullarda çalışmaya boyun eğmektedirler (Kropotkin, 2020: 49). İş yerlerinin özel mülkiyete tabi olduğu durumda, işçiler "patron kırbacına" ve amirlerin küstah tavırlarına maruz

³ Kapitalizmin "babası" sayılan Adam Smith, iş yerlerinde keskin iş bölümünün hararetili savunucularındandır. Ona göre çalışma yaşamında

iş bölümü, verimliliğin ve dolayısıyla üretimin artmasında son derece önemlidir (Smith, 2020: 29-34).

kalmaya devam edeceklerdir (Kropotkin, 2018b: 278-279).

Argümanlarını bizzat deneyimlediği olaylar ve kişisel gözlemlerine dayandıran Kropotkin, İngiltere’de ziyaret ettiği farklı fabrikalarda genç insanların makinelerce çok daha verimli ve hızlı bir şekilde yapılabilecek sıradan işleri sağlıksız koşullarda yerine getirdiklerini ve bunda işverenlerin kâr hirsının etken olduğunu belirtmiştir. Çünkü çalışmaya hazır ancak işsiz olan “yedek iş gücü ordusu” çalışan iş gücünün işsiz kalma riskini meydana getirmekte ve bu sonuçla işçiler, işsiz kalmaktansa kötü şartlarda çalışmaya razı olmaktadır. Emeğin değersizleşmesi olarak tanımlanabilecek bu koşulları insanlık dışı bulan Kropotkin yine değersizleşmenin bir başka değişkeni olan çocuk işçiliğini de şiddetle eleştirmiş; okula gitmesi gereken çocukların kapitalist kârı besleyen “metalar” haline getirilmelerine isyan etmiştir (Kropotkin, 2020: 232-233). Kropotkin’in kapitalizmdeki sömürü ve tahakküm ilişkilerine ilişkin şu sözleri onun konu hakkındaki duruşunu çarpıcı bir biçimde özetler niteliktedir:

“Bir işçi iş gücünü patrona sattığında ürününün bir bölümüne patron tarafından haksız yere el konulacağını gayet iyi bilir; bunu art arda altı ay boyunca kullanılacağıının en ufak bir garantisi olmaksızın sattığında – bunu yapmak zorundadır çünkü aksi halde o ve ailesi gelecek hafta aç kalacaktır – bunu özgür bir anlaşma olarak adlandırmak üzücü bir şaka olur.” (Kropotkin, 2015: 100).

“...Ve gelip bizlere aşırı üretimden dem vuruyorlar! Dağlar gibi taş kömürü yığan maden işçisinin kışın en sert günlerinde bir ocaklık ateş için kömür alacak parası olmadığında, kilometrelerce kumaşı dokuyan dokuma işçisi yırtık pırtık giysileri içindeki çocuklarına bir mintan almayı reddetmek zorunda kaldığında, saraylar inşa eden duvarcı ustası derme çatma bir kulübede yaşadığında, giyimli kuşamlı güzel bebekler yapan bir işçi kadının tüm kötü havalarda korunmak üzere delik deşik bir şaldan başka bir şeyi olmadığında... Hangi fazla üretimdir sözünü ettikleri?” (Kropotkin, 2018b: 17).

Kropotkin ile birlikte anarşizmin önde gelen figürlerinden olan Bakunin’e göre ise tarihsel arka planda hep bir diyalektik ilişki var olmuş ve bu bağlamda ücretli işçilerin de dâhil olduğu kitleler (serfler, köleler vb.) her durumda hâkimiyet kuran azınlık bir üst sınıf tarafından sömürülmüştür (Bakunin, 2019: 21). Bununla birlikte, Bakunin açısından kapitalist çalışma düzeninde ücretli işçiler, eski zamanların serf ve kölelerine göre daha iyi durumda olsa da, onlar da zorlu şartlarda çalışarak işverenlerin aylıklıklarını sağlamaya zorlandıkları için bir tür köle konumunda yer almaktadırlar (Bakunin, 2019: 115). Ona göre burjuva refahı, halkın yoksulluğu ve açlığın dayatmasıyla işçilerin çalıştırılması üzerinde temellenmektedir. Bu bağlamda liberal ideolojinin “çalışma özgürlüğü” söylemi

kapsamında değerlendirdiği ücretli emek özünde köleliğe dayanmaktadır. Nitekim Bakunin için “çalışma özgürlüğü”, “*tepeden tırnağa silahlı bir insanın insafına bırakılan silahsız ve çırılçıplak bir insanın özgürlüğüne*” benzetilmektedir. Bu nedenle “çalışma özgürlüğü” söylemi altında kapitalist sistemde çalışmak aslında “*ezilip yenilme özgürlüğüdür*” (Bakunin, 2014: 235).

Bakunin’in argümanına göre kapitalizmin rekabetçi doğası işçilerin durumunu tehlikeli hale getirmektedir. Firmasının ayakta kalabilmesi için işverenler, sömürdükleri işçilerin ürettiği ürünleri mümkün olan en düşük fiyattan satmak zorunda kalabileceklerinden, işverenlerin gözünde bir üretim maliyeti olarak görülen emeğin de değeri düşer. Bu nedenle işverenler, “emeğini en düşük düzeyden satacak” işçileri istihdam etmek isterler (Bakunin, 2014: 90). Bu bağlamda işverenlerin mülkiyetinde olan iş yerlerinde işçiler kaçınılmaz bir şekilde köledir. Çünkü işçiler bir günde çok uzun saatler çalışarak sadece yaşamlarını devam ettirebilecek miktarda bir ücret karşılığında işveren iktidarına boyun eğmek durumundadır (Bakunin, 2014: 71). Onun şu sözleri kapitalist çalışma ilişkilerinde işçilerin durumlarına bakışını keskin bir şekilde ortaya koyar:

“Özgürlüğün olumsuz koşulu, hiç kimsenin bir diğerine itaat borçlu olmamasıdır. Birey, edimlerini başkası değil ancak kendi iradesi ve kanaatleri belirliyorsa özgürdür. Ama açıklıktan dolayı emeğini ve emeğiyle kendini, hem de en düşük ücretten, onu sömürme lütfunda bulunan kapitaliste satan bir insan yabanılığı ve cehaleti onu eğitilmiş sömürücülerin insafına bırakan bir insan, kaçınılmaz olarak ve sonsuza değin köle olacaktır.” (Bakunin, 2014: 65).

Bakunin’in, kapitalist sistemde işçi-işveren ilişkisini geçmiş dönemlerin köle-efendi ve serf-lord ilişkisinin adeta dönüşmüş hali olarak gördüğü açıktır. Bu bağlamda onun da, tıpkı Kropotkin gibi, istihdam sürecinin yazılı hale getirildiği belge olan iş sözleşmelerini, işçinin az miktarda bir ücret karşılığı özgürlüğünü satmanın resmileşmiş hali olarak betimlediği anlamı çıkar. Bir başka deyimle Bakunin için kapitalist sistemde istihdam, dış bir otoritenin tahakkümü altına girmenin ve dolayısıyla eşitlik ile özgürlüğün “sunak taşı” gibidir. Eşitlik ve özgürlüğün “sunak taşı” yıkma ve bu sonuçla çalışma yaşamının “özgürleşmesi” amacıyla kullanılacak araçların zaman zaman farklılaşması, kuşkusuz, özgür düşüncenin getirdiği bir sonuçla Kropotkin ve Bakunin’in argümanlarına yansımıştır.

ÇALIŞMA YAŞAMINA DAİR KROPOTKİN VE BAKUNİN’İN ARGÜMANLARI

Yapılan işin gereklilikleri ve bu nedenle harcanan emeğe yüklenen anlam, çalışma yaşamının karmaşık ve bir o kadar da sübjektif yönüne işaret eder. Her ne kadar çalışma

yaşamının sübjektif bir karakteri olsa da, bu durum onun objektif dinamiklere sahip olmasına engel değildir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, şekli, mekânsallığı ve süresi hangi meslek bağlamında olursa olsun her çalışan için onun en temel dinamikleri arasında yer alır. Bununla birlikte, çalışmanın amacı ve şekli bağlamında ona yüklenen anlamı incelemek, geriye kalan dinamikleri ele almadan önce gelir.

Çalışma: Niçin ve Nasıl Olmalıdır?

Çalışmanın niçin yapıldığı sorusunun cevabı, ona yüklenen anlamı ortaya koymada önemlidir. Anarşistlerin çalışma yaşamına bakışı, onun yaşam için gerekliliği konusundaki klasik öncüller bir tarafa, mevcut gereklilik içinde özgürlüğü sağlamayı idealize etmekle karakterizedir. Bu bağlamda anarşistler, baskının olmadığı özgür bir toplumda dayanışmayı temel alan bir ahlakın gelişeceğini ve toplumun iyiliği için çalışmanın sağladığı bir tatmin hissini güçleneceğini öne sürmüşlerdir. Öyle ki anarşist bir toplumda “pis” veya “tehlikeli” işlerin topluma yararlı olacağını düşünen insanlar sayesinde yapılacağı iddiası bile bulunmaktadır. Onlar için asıl önemli olan husus kişilerin işlerini özgürce seçmeleri ve çalışma sürecinde kendi kendilerini yönetmeleridir. Bu bağlamda anarşist kuramcılarının iddiasına göre insanlar kendi potansiyellerini gerçekleştirebilme şansına sahip olacaklar; iş bölümü ve bir anlamda idari hiyerarşi⁴ ya da çalışma süresi gibi baskı unsurları olmaksızın kendi emek ve ürünlerinin denetimini onlara bırakan işi özgürce yapacaklardır (Marshall, 2019: 892). Bu bağlamda anarşistler, çalışma yaşamının niçin ve nasıl olması gerektiğine dair dikkat çekici argümanlar ileri sürmüşlerdir.

Anarşistler çalışmayı hem kişisel hem de toplumsal açıdan gerekli görmüşlerdir. Bu bağlamda Bakunin, bir şeyler üretmek için emek harcamanın, adeta yemek-içmek gibi insanın doğal bir ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ona göre insanların çalışmayı sevmemesinin nedeni doğal olan bir şey değil aksine başka insanlar tarafından meydana getirilmiş sistemsal bir durumdur. Yani çalışmanın aşırı, insanlık dışı, zorlama ve uzun süreli olması insanların ona kötü bakmasına yol açmaktadır (Bakunin, 2014: 207). Bununla birlikte, Bakunin’e göre herkes yaşamak için çalışmak zorunda olmalıdır çünkü toplumsal ve siyasal hakların tek temeli emektir; bu bağlamda sağlıklı ve yeterli olmasına rağmen çalışmayı reddedenler “hırsızdır” (Bakunin, 2023: 102). Ona göre hukuk kuralları olmaksızın salt toplumun baskısıyla, topluma katkı sunmayan ve yeterli

olmasına rağmen çalışmayan “parazitlerin” varlığı imkânsızlaştırılmalı ve istisna teşkil edecek tembellik durumları “tedavi gerektiren bir hastalık” olarak görülmelidir (Mars-hall, 2019: 426). Her ne kadar Bakunin için çalışmak zorunluluk arz eden bir edim olarak görülse de ona göre bireysel ya da kolektif çalışma kararı kişilere ait olmalıdır (Bakunin, 2023: 96). Çalışmanın insanın doğal bir ihtiyacı olduğunu öne sürmek onun gerekliliğine vurgu içerirken, toplum baskısı altında çalışmanın dayatılması zorunluluk ile ilgilidir. Bu nedenle, her ne kadar, Bakunin belirli kaygılar sonucunda çalışmanın zorunluluğunu desteklese de bu durum onun ne kadar anarşist olduğunu sorgulatır niteliktedir.

Bakunin’in argümanları bir yana, Kropotkin’e göre çalışmak, her şeyden önce fizyolojik bir ihtiyaçtır; ona göre “birikmiş vücut enerjisini harcamak, sağlık ve yaşam için gereklidir” (Kropotkin, 2015: 102). Ona göre insanlar, tanımadıkları müşteriler için değil, içinde yaşadığı çevrenin ihtiyaçlarına ve zevklerine uygun ürünler üretmek için çalışmalıdır. Onun tahayyülünde insanlar zorunlu ürünler dışında ruhun gıdası olacak ürünleri de üretecek, işlerini özgürce seçecek, özgürce çalışacak ve başkalarının hayatına engel olmaksızın yaşama sevincini elde edecektir (Kropotkin, 2020: 337).

Kropotkin için insanların ihtiyaçları, harcadıkları emekten önceliklidir. Bu nedenle insanların toplumsal üretime katılıp katılmadıklarına ya da ne kadar çalıştıklarına bakılmaksızın herkesin ürünlerden ihtiyacı kadar pay alması temel ilkedir (Kropotkin, 2020: 265). Bu anlamda Kropotkin, Bakunin’in zorunlu çalışma ilkesinden farklı bir perspektife sahiptir. Kropotkin tembelliğin, katı iş bölümü, yapılan işte başarısız olma, işin karaktere ya da yeteneğe uygun olması ve çalışma koşullarının yetersizliği gibi nedenleri olduğunu; bu nedenle tembelliği cezalandırmak yerine bunun altında yatan nedenlerin ortaya çıkarılarak çözüme gidilmesini önermiştir. Onun deyimiyle “insanlar asıl yollarını bulana kadar tembeldirler.” Tembellik yapan ya da işlerini savsaklayan işçilere neler yapılabileceği sorununun çözümünde, denetim, gözetim ve ceza gibi yöntemler yerine bu kişilerin çalıştığı işçi grubu tarafından dışlanması onun tarafından yeterli görülmüştür (Kropotkin, 2020: 238-247). Kropotkin’in argümanları, onun çalışmaya Bakunin’e nazaran daha özgürlükçü bir perspektiften yaklaştığını gösterir. Bu bağlamda çalışmaya ilişkin Bakunin’in toplumsal baskısının meydana getireceği zorunluluk Kropotkin’de yerini dışlamanın yol açacağı gerekliliğe bırakır. Bununla birlikte her ne kadar ürünlerden herkesin ihtiyacı ölçüsünde faydalanmasını savunması noktasında altruizmin

⁴ Dikey iş bölümüne işaret eden idari hiyerarşi kavramı toplumsal sınıf (aristokrasi, burjuvazi vs.) anlamındaki sosyal hiyerarşi ile karıştırılmamalıdır. Anarşistler her çeşit hiyerarşiye karşı çıksa da sosyal

hiyerarşiye muhalefeti ile bilinen bazı sol ideolojiler idari hiyerarşiyi açıkça olumlar.

adeta zirvesine çıkmış olsa da, Kropotkin'in çalışanların tembelleri gönüllü dışlaması önerisi onun bu konudaki sınırını çizen bir nitelik arz eder. Diğer bir ifadeyle, çalışma konusunda ne kadar özgürlükçü ve altruist bir yaklaşıma sahip olsa da Kropotkin'in bile tembelliğe hoşgörüsü sınırlıdır. Bu husus bir yana, çalışmanın zorunluluğu ve gerekliliği arasındaki ayrımın ötesine geçilmesi durumunda karşıya ilk çıkacak noktalardan biri ücret ile çalışma süresi sorunlarıdır.

Ücret Sistemi ve Çalışma Süresi

İktisat terminolojisinde ücret emeğin karşılığıdır. Ücret düzeyinin temel belirleyici parametreleri arasında iş yerinde harcanan süre, üretilen ürün ya da hizmet miktarı, yapılan işin karmaşıklığı ile sağlık ve yaşam açısından riskleri, çalışanın bilgi ve tecrübe düzeyi ile ilgili alandaki emek arz-talep dengesine ilişkin dinamikler yer alır. Ücrete dair genel çerçeve bir yana, onun hemen hemen tüm toplumlarda içselleştirilmiş olduğu hatta daha da ötesi kişinin iş seçiminde ve dolayısıyla istihdamında en çok öncelik verdiği çalışma dinamiği arasında yer aldığı bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, anarşistler arasında konuya bütüncül ve tutarlı bir yaklaşım yoktur. Nitekim anarko-komünizm ücret sisteminin tamamen ilgasını savunurken kolektivist anarşizm onu farklı kavramlar altında bile olsa açıkça destekler.

Kropotkin'e göre ücretli emek "Herkes emeğine göre" ilkesinden çıkmış ve sonraları yavaş yavaş eşitsizliklerin ve olumsuzlukların ana nedeni haline almıştır (Kropotkin, 2020: 262). Kropotkin, üretim sürecinde herkesin harcadığı saati esas alma ve ödüllendirme gibi hususları ideal bir yöntem olarak görmemiş, üretim araçlarının ortak mülkiyet altında bulunduğu bir düzende ücretli emek sisteminin tamamen reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre ücretli emek, üretim araçlarının herkesin ortak mülkiyetinde değil özel mülkiyet altında olduğu kapitalist düzenin bir sonucudur. Bu nedenle üretim araçlarının ortak mülkiyetinin olduğu bir toplumsal düzende tüketim ve dolayısıyla ürünlerin paylaşımı da ortak olmalı ve her türlü ücret biçimi tamamen ortadan kaldırılmalıdır (Kropotkin, 2020: 70-71).

Ona göre "özgür çalışma" yoluyla insanın kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesi ancak ücretli emeğin kaldırılması ile mümkündür. Bu bağlamda Kropotkin, iş bölümü ve uzmanlaşmanın somutlaşmış yansımaları olan "kafa

emeği" ile "kol emeği" arasındaki ayrımın kaldırılmasını da ücretli emek sisteminin ilgasına bağlamıştır (Kropotkin, 2020: 231-232). Şu sözleri, onun iş bölümü ile ücret sistemi arasındaki bağlantıyı nasıl sağladığını çarpıcı bir şekilde gösterir:

"...Ama biz biliyoruz ki, bugün bir mühendis, bilgin ya da doktor, işçiden on kat, yüz kat ya da bir dokuma işçisi köylüden üç kat ve bir kibrit fabrikasındaki işçi kızdan on kat daha yüksek ücret alıyorsa, bu durum onların üretim bedelinin yüksek oluşundan değil, bilgi üzerindeki tekelden ya da kapitalistin çıkarının böyle gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Mühendis, bilgin ya da doktorun yaptığı, elindeki belli bir sermayeyi (diplomayı) kullanmaktan, bundan yararlanmaktan başka bir şey değildir, tıpkı bir işlik sahibinin işliğinden yararlanması ya da soylu bir toprak sahibinin soyluluk ünvanından yararlanması gibi... Durum böyle olduğuna göre iş gücünün değerini belirlemede 'üretim bedeli' gibi bir şeyden nasıl söz edebiliriz? Gençlik yıllarını neşe içinde bir üniversitede geçiren biri hangi hakla on bir yaşından beri yer altındaki ocaklarda gün yüzü görmeden, doğru dürüst beslenmeden yaşayan bir kömür işçisinin oğlundan on kat daha yüksek ücret alabilir? Aynı şekilde bir dokumacının köylüden iki-üç kat daha yüksek ücret almaya ne hakkı vardır? Dokumacının üretimi için yapılan harcamalar, köylünün üretimi için yapılan harcamalardan iki üç kat daha yüksek değildir ki!" (Kropotkin, 2020: 257-258).

Aktarılan sözler üzerine düşünüldüğünde, işin karmaşıklığı ve nitelik gerektirmesi konusunda Kropotkin'in yaklaşımının mutlak eşitlik temeline inşa edildiği söylenebilir. Bu bağlamda onun tarafından, bir mühendis, doktor ya da mimarın harcadığı bir saatlik emeğin bir duvar işçisi, demir işçisi ya da hastabakıcının harcadığı iki saatlik emeğe denk gelmesini savunmak, eşitsiz toplum düzenini desteklemek, "vasıfsız" işçiler ile onları yönetme hakkını elinde bulunduranlar arasında keskin bir çizgi çizmek ve dolayısıyla toplumu "bilgi aristokrasisi" ile onların altında bulunan "eli nasırlılar" sınıflarına bölmekle aynı görülmüştür (Kropotkin, 2020: 250-256).

Anarko-komünistlerden farklı olarak kolektivist anarşistler, yapılan iş miktarına göre işçilere karşılık verilmesini açıkça destekler⁵ (Marshall, 2019: 889). Bu anlamda Bakunin, her ne kadar üretim araçları üzerinde ortak mülkiyeti savunsa da emeğin karşılığının ihtiyaca göre değil yapılan işe göre verilmesini savunmuştur (Marshall, 2019: 404). Ona göre birey doğa tarafından ne kadar fazla donatılmış olursa toplumdaki o ölçüde yararlanmakta; buna istinaden de adalet gereği topluma daha fazla geri ödeme

⁵ Kolektivist anarşist James Guillaume, kolektif emek sonucunda üretilen her şeyin komüne ait olması ve herkesin harcadığı emek kadar para ya da meta almasını savunmuştur. Ona göre bazı komünlerde harcanan emeğin karşılığı ise çalışma süreleriyle orantılı olmalıdır. Bununla birlikte Guillaume, "Herkesten yeteneği kadar, herkese ihtiyacı kadar." ilkesinin de yaşama mümkün olan en kısa sürede geçirilmesini

önermiştir. Ona göre üretim miktarı tüketimi aştığı takdirde her işçinin payının en ince ayrıntısına kadar farklı belirlenmesine gerek kalmayacaktır. Her komün bu geçiş sürecinde kolektif emek ürünlerinin dağıtımında en iyi metodun ne olacağına kendisi karar vermelidir (Guillaume, 2023: 371).

yapması gerekmektedir (Bakunin, 2014: 117). Yani herkes aldığı karşılığın hakkını doğuştan elde etmiş olduğu yetenekle orantılı bir şekilde topluma sunmalıdır. Bununla birlikte Bakunin, “sıradan işçilerin” ürettiklerinden daha ender ve değerli ürünler ürettiği için dehaların ya da daha geniş bir ifade ile “kafa emekçilerinin” daha iyi şartlarda olması gerektiği iddiasının, toplumsal eşitlik idealinin gerçekleşmesi adına riskler taşıdığını da kabul etmiştir. Bu durumda onun çözümünde şayet zihinsel üretim sürecinde yer alan kişiler daha iyi şartları hak etmekte ise miras hakkının kaldırılması gerekmektedir; aksi takdirde adil bölüşüm gerçekleşmeyecektir (Bakunin, 2014: 118-119). Gelişen noktada, Bakunin kolektivizminin topluma verilen katkı bağlamında ondan pay alınması ilkesi çerçevesinde hareket ettiği ve bu bağlamda çalışma zorunluluğu kadar ücret sistemini de savunduğu açıktır. Bununla birlikte, topluma daha fazla katkı sundukları için iktisadi açıdan daha iyi durumda olacak olan kişilerin miras bırakma haklarının elinden alınmasını desteklemesi ile Bakunin, toplumsal mutlak eşitliği nispeten ertelemiş iken; Kropotkin ücretin tamamen ilgasını savunarak çok daha devrimci ve dolayısıyla aceleci bir tavır sergilemiştir.

Ücret sistemine dair argümanlardaki bariz farklar bir tarafa, mevcut koşullarda aynı işi yapanların ücret düzeyini belirleyen önemli parametrelerden olan çalışma süresi ise anarşistlerin ortak argümanlar ürettiği konulardandır. Çalışma süresi, salt ücret düzeyini belirlemekle sınırlı olmayıp aynı zamanda çalışanların sağlığı, iş tatmini, çalışma motivasyonu ve yaşam kalitesi açısından da oldukça büyük önem teşkil eder. Günlük yaşamın büyük bir çoğunluğunu kapsayan bir çalışma süresi, çalışanların diğer fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamasını engelleyici bir duruma yol açar. Bu durumda ortaya “yaşamak için çalışmak” yerine “çalışmak için yaşamak” sonucunun çıkması kaçınılmaz hale gelir. Bu nedenle hem özgür çalışma idealine ulaşabilmek hem de insanların günlük yaşamlarında kişisel, manevi, sosyal, kültürel, sportif, sanatsal, bilimsel ve hatta siyasal faaliyetlere aktif katılımını sağlayabilmek için çalışma süresinin üretimde dengeyi gözetecek ölçüde kısıtlanması oldukça önemlidir. Anarşistler de çalışma süresinin kısıtlanmasını savunmuşlar ve insanların gündelik yaşamlarında kendilerine ve diğer insanlara vakit ayırma olanaklarının artırılmasını özgürlük açısından önemli görmüşlerdir.

Kropotkin, “özgür çalışma” ideali için aşırı çalışmayı bir engel olarak görmüş ve bu nedenle çalışma süresinin uzun olmasını insan doğasına aykırı bularak eleştirmiştir (Kropotkin, 2015: 102). Kropotkin’e göre insanlar günde dört

ya da beş saatlerini mesai ile geçirdikten sonraki boş zamanlarında bilimsel ya da sanatsal uğraşılarda yer alabilme şansına sahip olmalıdır. Çalışma süresinin düşmesi sonucu insanlar kendi potansiyellerini açığa çıkarma, bilim ve sanat gibi uzmanlaşma gerektiren işleri gerçekleştirme imkânlarına sahip olacaklar ve bu sonuçla toplumsal iş bölümü de çok daha sığ bir hal alacaktır (Kropotkin, 2020: 175-188).

Kropotkin ile benzer şekilde Bakunin, çalışma süresinin kısıtlanmasından yana tavır almıştır. Ona göre çalışanların gerçek anlamda bir özgürlüğe sahip olabilmesi için boş zamanı olmalıdır. Bu anlamda Bakunin, çalışanların bilimsel ve eğitimsel faaliyetlerde bulunabilmelerine önem atfetmiştir (Bakunin, 2014: 169-201). Onun şu sözleri çalışma süresinin kısa olması konusundaki netliğini vurgular:

“İnsanın sanatsal, bilimsel ve zihinsel gelişimi için belli bir oranda boş zamanın mutlaka gerekli olduğu kesinlikle doğrudur; bu yaratıcı boş zamanların ardından iyi kazanılan ve bireysel kapasite ve tercihlere göre – her kеше toplumsal olarak sağlanan – gündelik emeğin sağlıklı çalışması gelir.” (Bakunin, 2023: 94).

Gelişen noktada, iki kuramcının da çalışma süresinin kısıtlanması konusunda özgürlüğü ön plana koydukları belirgindir. Ancak az bile olsa belirli bir süre çalışmanın diğer faaliyetlerin gerçekleştirilmesi adına adeta bir ön koşul hale getirilmesi, anarşizmin “erksizliği” ile ne ölçüde bağdaşır tartışmalıdır. Yine bu durum Kropotkin’in çalışmaya daha çok “gönüllülük” atfetmiş olmasını da kendi içinde paradoksa düşürür. Bu husus bir yana, ücret düzeyini ve bir noktada kişilerin çalışma süresini belirleyen etmenlerden biri yapılan işin şekli ve gereklilikleridir. Bu noktada çalışma yaşamının en belirgin dinamiklerinden olan iş bölümü ve uzmanlaşma hususu kendini açığa çıkarır.

İş Bölümü ve Uzmanlaşma

İş bölümü kısaca, bir düzlemde yapılacakların ve alınacak görevlerin paylaşımı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda çalışma yaşamında iş bölümü, toplumsal düzlemde olduğu kadar iş yeri düzleminde de kendine yer bulmaktadır. Ayrıca iş bölümü, yatay ve dikey olarak kategorize edilebilir. Dikey iş bölümü ilgili düzlemin yönetim süreçleri ve hiyerarşik bölümlenmesi ile bağlantılı iken yatay iş bölümü doğrudan üretim süreçleriyle ilgilidir.⁶ İş bölümünün temel etkenleri arasında insani gelişimin getirdiği entelektüel genişleme ve kişinin ilgi alanları ile yetenekleri ön planda iken, onun sonuçları arasında yabancılaşma (özellikle dar çerçeveli ve tekrara dayalı işlerde),

⁶ Çalışma sosyolojisi konusunda önemli eserleri ile bilinen filozof André Gorz, iş bölümü konusunda iş yeri düzleminin ötesinde bir kavramsal tartışma yoluna gitmiştir. Buna göre çalışanların sektörel bağlamda iş

bölümüne ayrılması “makro toplumsal iş bölümüne” işaret eder. İş yeri düzleminde iş bölümü aşılabile bile ve “makro toplumsal iş bölümünü” aşmak artık imkânsızdır (Gorz, 2019: 80).

uzmanlaşma ve dolayısıyla “bilgi iktidarının” kurulması gibi hususlar yer almaktadır.

Anarşistlerin konuya bakışına gelindiğinde Kropotkin, yılın bir bölümünde tarım diğer bir bölümünde ise sanayi çalışması yapılmasını ve bu bağlamda toplumsal iş bölümünün kaldırılmasını önermiştir (Kropotkin, 2020: 138-139). Kropotkin, geçici olmak kaydıyla iş bölümünün belirli yararlarını kabul etmekle birlikte, keskin bir iş bölümü ve uzmanlaşmanın ortadan kaldırılmasını ve hem fiziksel hem de zihinsel işler ile tarım ve sanayi işlerini tüm işçilerin belirli aralıklarla yapmasını, yani “emeğin bütünlüğünü” savunmuştur. Toplumsal düzlemde iş bölümünün yanı sıra Kropotkin, iş yeri düzleminde de iş bölümü ve uzmanlaşmaya cephe almış; bu durumun insanları yabancılaştırdığını ve onları adeta makinelerin birer parçası haline getirdiğini belirtmiştir (Kropotkin, 2014: 41-44). Bu bağlamda o, üretim süreçlerinde “kol emeği” ile “kafa emeğinin” ayrılmasını şiddetle eleştirmiş ve iki işçilik türünü birleştirmeyi önermiştir. Bu nedenle mesleki eğitimin hem bilimsel bilgiyi hem de el becerisini geliştirmeye yönelik olması gerektiğini vurgulamıştır⁷ (Kropotkin, 2014: 207-210). Kropotkin’in iş bölümü ve uzmanlaşmaya karşı bu net ve keskin reddiyesinde, bu dinamğin mutlak eşitlik idealine aykırılık teşkil etmesi, çalışanlar üzerinde psikolojik olumsuzluklara yol açması ile “kafa emekçilerinin” “kol emekçileri” üzerinde otorite sahibi olması riskini düşünmüş olması etken görünmektedir. Bununla birlikte, Kropotkin konuyla ilgili bazı noktaları gözden kaçırmaktadır. Bu bağlamda o her ne kadar iş bölümünü ortadan kaldırmayı hedeflese de mesleki eğitim sürecinde ustaların çıraklar üzerindeki iktidarı nasıl aşılacaktır? Yine kişilerin ilgi alanları ve yetenekleri çerçevesinde özgür bir iş seçimi yapmaları sonucunda toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma nasıl ortadan kaldırılabilir? Tüm bu sorulara saf bir “erksizliği” idealize eden perspektiften yanıt verebilmek gerçeklikten kopmayı gerektirir.

Bakunin ise iş bölümü ve uzmanlaşma konusunda Kropotkin ile paralel fikirlere sahip olsa da anarşizm ile paradoks teşkil edecek argümanlar üretmiştir. Ona göre iş yeri düzleminde “kol emeği” ile “kafa emeği” arasındaki ayırım, eşitsizliği tekrar üretmiş ve dünyayı iki farklı kasta bölmüştür. Bu durum ise toplumun refahı ile ahlaki ve zihinsel gelişiminin önünde büyük bir engeldir (Bakunin, 2023: 94). Ona göre, “kafa emeği” ile üretim yapan yetenekli kişilerin ve dehaların ürettiği ürünlerin ücretsiz

olması gerektiğinden, bu kişilerin yaşamlarını devam ettirmeleri adına bir ücret kazanmaları ve bunun için de “kol emeği” harcamaları gerekecek; bu sayede toplumsal eşitlik sağlanacaktır (Bakunin, 2014: 119). “Kafa emekçilerinin” fiziksel işlere yönelmesini savunması ile paralel biçimde Bakunin, herhangi bir alanda uzmanlaşmış bir “elit azınlığın” otoriterliğinin “tehlikelerini” bertaraf etmek adına bilginin kitlelerde yayılmasını da istemiştir (Marshall, 2019: 420). Diğer bir ifadeyle Bakunin, Kropotkin ile benzer biçimde, fiziksel işlerle zihinsel işlerin bir harmonizasyonunu desteklemiş ve bu sonuçla iş yerlerinde iş bölümünün ortadan kalkmasını öngörmüştür. Buna karşın Bakunin’in şu sözleri ise toplumsal düzlemde iş bölümü ve uzmanlaşma konusunda onun “anarşist” kimliğini adeta ortadan kaldıran bir nitelik taşıyor:

“Ne bir dışsal yasama ne de bir otorite olmalıdır... Bundan benim her türlü otoriteyi reddettiğim sonucu çıkar mı? Hayır, böyle bir düşünce benden uzaktır. Tartıştığımız mesele ayakkabı ise, ben kunduracının otoritesine başvururum; evler, kanallar ya da demiryollarından söz ediyorsak mimara ya da mühendise danışırım. Şu ya da bu özel bilgi için şu ya da bu işin uzmanına gider fikir sorarım... Ben, özel bir alanda uzman olan bir insanın otoritesi önünde, bu otorite bana, yalnızca ve yalnızca kendi aklım tarafından dayatılmışsa, eğilirim. Çünkü bilirim ki, tüm ayrıntıları ve pozitif gelişmeleriyle, insan bilgisinin herhangi büyük bir parçasını kavrama yeteneğim sınırlıdır. Bilirim ki, en büyük zekâ bile bütünün tam olarak anlaşılması söz konusu olduğunda yetersizdir. Burada, bilim açısından olduğu kadar endüstri açısından da iş bölümü ve iş birliğinin gerekliliği sonucu çıkar. Alırım ve veririm, insan yaşamı böyledir. Yöneten yönetilir. Bu yüzden sabit ve sürekli bir otorite yerine, karşılıklı, geçici ve her şeyden önce gönüllü, sürekli değişen bir otorite ve tabiiyet söz konusu olmalıdır.” (Bakunin, 2019: 35-36).

Sözleriyle insanın eksik doğasını kabul eden Bakunin’in toplumsal iş bölümü bağlamındaki paradoksu bir tarafa, iş yeri düzleminde iş bölümü hususu anarşistlerin kendileri ile tutarlı olduğu belirgin noktalardan biridir. Bu anlamda anarşistler, yatay iş bölümü ile özellikle idari hiyerarşi kavramında somutlaşan dikey iş bölümüne açık reddiyelerini sunmakta çekinmemişlerdir. Bu reddiyenin ötesinde eşitlik ve doğrudan demokrasiye dayalı bir iş yeri yönetim modeli önerisi de getiren anarşistler, yönetim süreçleri üzerinde büyük etkisi olan iş yeri biçimi konusunda da kendileriyle tutarlı bir çizgi izlemişlerdir.

⁷ Kropotkin, özellikle Smith’in, iş bölümünü övmek amacıyla, görevi sadece çivi üretmek olan bir demir işçisi üzerinden verdiği örnek üzerinden iş bölümüne şiddetle karşı çıkmıştır. Kropotkin burada, hayatı boyunca çivi başı yapmakla görevli olan bir demir işçisinin işine ilgisinin azalacağını, sadece bu işle ilgilenen işçinin “elindeki ipleri” işverene kaptıracağını ifade etmiştir. Bunun sonucunda ise işçinin belirli bir süre işsiz kalabileceğini, iş basitleştiği için mevcut işçinin yerini

rahatlıkla bir çocuğun alabileceğini ve bu nedenle emeğin değerinin düşeceğini belirtmiştir. Buna paralel biçimde yaşamı boyunca mekanik bir biçimde bir işin yalnızca küçük bir ayrıntısını gerçekleştiren işçinin yaratıcılığını ve aklını yitirebileceğini belirterek iş yerlerinde iş bölümü ve uzmanlaşma konusuna muhalefetini net bir şekilde ortaya koymuştur (Kropotkin, 2020: 282-283).

İş Yeri Biçimi ve Yönetimi

Herhangi bir düzlemde yaşayan insan topluluğu arasındaki ilişkileri belirleyen en önemli olgulardan biri ilgili düzlemin biçimidir. Bu anlamda bir mikro düzlem olan iş yerinde çalışan kişilerin ilişkilerini, iş yeri kurallarını, iş bölümünü ve dolayısıyla yönetimini belirleyen husus, biçimselliğin dinamikleri olan ölçek, mekânsallık ve mülkiyet ilişkileri ile doğrudan ilgilidir. İş yeri ölçeği ve mekânsallığı iş yerindeki yaygın iş bölümü ile daha çok iç içe iken iş yerinin mülkiyet durumu daha çok dikey iş bölümünü belirlemede etkindir.

Anarşistler arasında iş yeri ölçeğini ve mekânsallığını en çok tartışan kuramcılardan biri Kropotkin'dir. Tarihsel açıdan Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma yaşamının kentlerde büyük fabrikalarda gerçekleşmeye başlaması ve fabrikaların kentlerde yoğunlaşması ile birlikte bu düzene ciddi eleştiriler getiren Kropotkin, çalışma sisteminin merkezileştiği ve doğal olarak otoriter bir biçim aldığı fabrikaların belirli yerlerde yoğunlaşmasında, piyasaya hâkim olma amacının yer aldığı iddia etmiştir. Buna çözüm olarak ise iş yerlerini "tarlaların ortasına taşımak" gerektiğini öne sürmüştür (Kropotkin, 2014: 188-192). Fabrikadaki çalışma sisteminden ziyade küçük atölyelerde çalışmayı daha uygun bulan Kropotkin Paris'te yaşadığı deneyimleri aktarmış ve bu bağlamda şehirde bulunduğu dönemde küçük atölyelerde binlerce insanın çalışarak üretimde bulunduğunu, buradaki işçilerin zihinsel açıdan diğer Avrupa başkentlerindeki işçilerden daha gelişmiş olduğunu ve bunun sebebinin insanların bu atölyelerde yaptıkları işin sanatsal zevk, beceri ve yaratıcılık gerektiren bir karakter arz etmesi olduğunu iddia etmiştir. Bu manada Kropotkin, büyük ölçekli ve hiyerarşik örgütlenmenin olduğu iş yerleri yerine daha "insani boyutlarda" ve desentralize edilmiş iş yerlerini savunmuştur (Kropotkin, 2014: 152-192). Kropotkin'in, küçük atölyeleri desteklemesi ve bunların tarlalarla birleştirilmesini savunmasının özünde, sanayinin desentralize edilmesi yoluyla nüfusun belirli bölgelerde toplanmasının engellenmesini ve gerek iş yeri düzleminde gerekse de toplumsal düzlemde iş bölümünün kaldırılmasını amaçladığı kanaatine varılması mümkündür.

Bakunin ise iş yeri ölçeği ve mekânsallığı üzerine Kropotkin kadar ayrıntılı bir yaklaşım sergilememiştir. Ancak o, iş yeri ölçeği konusunda büyük ölçekli fabrikalarda çalışan işçiler arasında iş bölümünün daha ayrıntılı olacağını

belirtmiş; bu fabrikaların kapitalistleşme sürecinin bir parçası olarak küçük iş yerlerinin kapanmasına sebep olduklarını, bunun bir sonucu olarak "serbest piyasada" rakipsiz kalabildikleri sonucuna varmıştır (Bakunin, 2014: 88-90). Bununla birlikte Bakunin, iş yerinin en önemli biçimsellik dinamiği olan mülkiyet konusunda ise daha kapsamlı argümanlara sahiptir. Bu bağlamda Bakunin, üretim araçlarının ortak mülkiyetini savunmuş ve gerek özel mülkiyeti gerekse de devlet mülkiyetini reddetmiştir. Onun anladığı ortak mülkiyet bu anlamıyla toplumsal bir biçime sahiptir (Bakunin, 1976: 290). Ona göre iş yerlerinin "toplumsallaştırılması" için uygulanması gereken yöntem ise miras hakkının kaldırılması ve bu sayede üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin devamlılığının bitirilmesi üzerinedir (Marshall, 2019: 397). Bu minvalde ona göre kamulaştırma yapılmadan sadece işçi birliklerinin baskısıyla miras hakkı ilga edilerek üretim araçları işçilerin eline geçmelidir (Bakunin, 2023: 96). Ayrıca Bakunin için, sermaye yok edilmemeli fakat emek ile birleştirilmelidir. Burjuvazinin mensupları işçi olmaya zorlanmalı; işçiler de sermayeyi bireysel değil ama ortak bir mülkiyet haline getirerek üretimi sürdürmek yolunu izlemelidir (Bakunin, 2014: 144).

İş yeri mülkiyeti açısından Kropotkin'in tasavvuru ise daha Bakunin'e göre daha aceleci ve radikal emareler içermektedir. Kropotkin'e göre atölyeler ve fabrikalar işverenlerin, topraklar ise faizcilerin ve toprak ağalarının elinde kalmaya devam ettiği müddetçe işçiler ve köylüler, mülkiyete sahip olan bu kişilerin küstahlıklarına ve zorbalıklarına maruz kalmaya devam edecek ve onların boyunduruğu altında yaşayacaktır (Kropotkin, 2018b: 278-279). Ona göre kapitalizmin yol açtığı olumsuzlukların çözümü için en önemli hamlelerden biri öncelikle müsadere ve istimlâk yöntemlerini hayata geçirmektir.⁸ Yani öncelikle "topluma ait olanların topluma geri verilmesi" gerekmektedir. Bununla birlikte Kropotkin, müsadere ve istimlâk eylemini devletin ya da herhangi bir siyasal devrimle iktidar olacak olan hükümetin yapmasına karşı çıkmış; bunun için toplumsal bir devrimin gerekliliğini vurgulamıştır (Kropotkin, 2020: 59). Devrimle birlikte kişilerin temel ihtiyaçları bağlamında kullandıkları kişisel ürünler değil; insanların sömürülmesine vesile olan üretim araçları kamulaşmaya tabidir (Kropotkin, 2020: 95). Geline nokta, iş yeri mülkiyetinin "toplumsallaştırılması" hedefini

⁸ Üretim araçlarının mülkiyetinin ortaklaştırılması amacıyla uygulanabilen müsadere ve istimlak, aslında tarihsel açıdan daha çok devletlerin uyguladığı yöntemler arasındadır. Her ne kadar Kropotkin burada devletlerin uyguladığı yöntemleri önermiş gibi görünse de, mesele terminolojik bir karmaşanın olduğunu gösterir gibidir. Bu bağlamda Kropotkin'in müsadere ve istimlak anlayışı, devletleştirme ile somutlaşan "tepeden inme" bir yöntem olmak yerine daha çok "tabandan yükselen" bir yöntem olarak çalışanların ilgili mülkiyeti "işgal" etmesine işaret eder görünmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu anlayışın altında

üretim araçlarını "hırsızlıkla" el koyanların elinden zorla alarak "asıl sahiplerine" iade etme argümanı yatar. Bu önerinin otoriter izler taşıyıp taşımadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, Kropotkin ve bazı anarko-sindikalist kuramcılarının mülkiyetin "toplumsallaştırılmasına" dair önerileri tarihsel deneyimlere ilham olmuştur. Nitekim 20. yüzyıl başlarında İspanya'daki anarşist devrim çabaları arasında özellikle tarla (ya da çiftlik) ve fabrika "işgalleri" gerçekleşmiş ve bu bağlamda toprak sahipleri ile işverenler "mülsüzleştirilmiştir" (Paz, 2021).

gerçekleştirmek üzere Kropotkin'in Bakunin'e nazaran daha devrimci ve sert bir çizgi izlediği açıktır. İş yerinin biçimi bağlamında mülkiyet durumu bir yana, biçimselliğin doğal sonucu olan iş yeri yönetiminin nasıl olması gerektiği sorusuna Bakunin ile Kropotkin'in cevabı neredeyse aynıdır.

Kropotkin, iş yerlerinin işçilerin öz yönetimi altında olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda sanayinin gerçek yöneticileri işçilerdir (Kropotkin, 2014: 192). Çalışma yaşamında emeğin daha verimli bir hale gelebilmesi için işçilerin üretim araçlarına sahip olması ile birlikte onların özgür bir şekilde çalışması, yapacakları işe kendilerinin karar vermesi ve onların üzerinde herhangi bir otorite öznesinin olmaması gerekmektedir (Kropotkin, 2020: 227). Yine Bakunin, üretim araçlarında ortak mülkiyetin sağlanması ile birlikte iş yeri yönetiminin işçilere ait olmasını savunmada oldukça nettir (Marshall, 2019: 437). Bu anlamda Bakunin, toplumun ulusal düzlemde değil ancak endüstriyel düzlemde gruplara bölünerek üretim ihtiyaçları doğrultusunda özgürce örgütlenmelerini gerekli görmüştür (Bakunin, 2023: 85-86). Daha açık bir ifadeyle Bakunin, üretici-tüketici kooperatifleri ile işçi kredi cemiyetlerinin işçilerin öz yönetimi modeli için uygun olduğunu savunmuştur (Schechter, 2019: 239). Bununla birlikte o, kooperatifler dışında, anarko-sendikalizme de ilham olacak bir biçimde, işçilerin öz yönetimi için "kapitalizme karşı emeğin iktisadi mücadelesinde dayanışmanın örgütlenmesini" de destekleyerek eylemci yönünü açığa çıkarmıştır⁹ (Marshall, 2019: 430). Onun şu sözleri tahayyülünü kurduğu düzende çalışma yaşamının nasıl örgütleneceğini daha net bir şekilde gözler önüne sermede önemlidir:

"Kooperatif ve emek örgütlerinin üyelerini kapsayacak özgür üretici birlikleri ihtiyaç ve özel ustalıkları doğrultusunda gönüllü şekilde örgütlendiğinde tüm ulusal sınırları aşarak dünya çapında büyük bir ekonomik federasyon oluşturacaklardır. Bu federasyon, birliklerin global ölçekte kesin ve ayrıntılı istatistikler sağladığı endüstriyel bir parlamento da içerecektir..." (Bakunin, 2023: 96).

Aktarılanlar bir yana, "özgür çalışma" için Bakunin her ne kadar kooperatif örgütlenmeleri desteklese de, onların mevcut kapitalist düzen içinde başarılı olabileceklerine dair oldukça temkinli yaklaşmıştır. Bu bağlamda o, mevcut sistemin kurucu ve koruyucu bir parçası olarak gördüğü devletin yıkılmasına öncelik vermiştir. Diğer bir deyişle, ona göre devlet yıkılmadığı müddetçe kapitalist sınıfla kooperatiflerin rekabet edebilmesi ve bu bağlamda

özgür çalışma idealinin gerçekleşmesi mümkün değildir (Bakunin, 2022: 265-268).

Gelinen noktada, anarko-komünizm ile kolektivist anarşizmin çalışma yaşamına dair tasavvurlarında kimi zaman farklılaşma mevcut iken kimi zaman büyük benzerlikler olduğu açık hale gelmiştir. İki fraksiyonun benzerlik ya da farklılıklarını ortaya koymak, hangi fraksiyonun daha "anarşist" olduğunu anlamada önemli iken; anarşist bir toplum idealinin ne kadar gerçekçi olduğunu ortaya koymak adına da ciddi emareler sunar. Bununla birlikte, bir toplumsal düzene dair idealizmin öne sürdüğü argümanların kendi içinde tutarlı olması dahi onun gerçekçiliğini tartışmakta yeterli değildir. Bu noktada anarşist toplum idealini, söz konusu argümanları toplama ve bunları siyaset kuramında ciddi anlamda tartışılan belirli değerler üzerinden değerlendirmenin önemi devreye girer.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma yaşamı ile ilgili tasavvurları mercek altına alındığında, Kropotkin ile Bakunin'in eşitliği özgürlük için vazgeçilmez gördüğü belirgindir. Gerçekten de mantıksal açıdan, bir düzlemin üyesi iki veya daha çok kişinin arasında eşitliğin olması, söz konusu kişilerin birbirlerinden bağlantısız olmaları anlamında özgürlüklerini teminat altına almalarında önemli bir eşittir. Kavramsal bir mantıkla ilerlendiğinde, hiyerarşinin karşısına konumlandırılan eşitlik ile hiyerarşinin doğal sonucu olan otoritenin karşısında değerlendirilen özgürlük, bu tutarlılığı belirgin bir şekilde sağlar. Bununla birlikte anarşizm, her ne kadar özgürlük tutkusu ile alâmetifarikasını gösterse de her siyasal ideoloji özünde belirli bir düzeyde otorite içerir. Çünkü toplumsal düzene dair "-malı", "-meli" ile kendini açığa çıkaran her normatif argüman, başkaları üzerinde belirli bir düşünsel, söylemsel ve eylemsel zorlamayı beraberinde getirir. Bu anlamda anarşizm de aslında, oksimoronik bir ifadeyle, hem bireysel hem toplumsal "özgürlüğü" dayatmaktan kendini kurtaramamıştır. Ayrıca, anarşizmin özgürlüğe yüklediği anlam kişinin bağlantısızlığına vurgu içerse bile, bir toplumsal düzende çalışma yaşamına gönüllü katılım yerine zorunluluk vurgusu kişilerin özgürlüğünü alenen ortadan kaldıran bir uygulama halini alır. Bu nedenle Bakunin'in çalışmayı toplumsal bir zorunluluk olarak atfetmiş olması anarşizmin etimolojisi ile ciddi bir paradoks teşkil eder. Çünkü o, "tembelliğin" ortadan kaldırılabilmesi için devletin otoritesini kaldırmayı idealize etse bile, toplumun "tembelleri" çalışmaya zorlaması formülü ile toplumun

⁹ Anarko-sendikalizm (ya da "devrimci sendikalizm") özellikle Rudolf Rocker'ın kuramsal çalışmaları ile anılır. Her ne kadar anarko-komünizm ve kolektivist anarşizm ile devleti ortadan kaldırma ve "özgür birliklerle" tabandan örgütlenen bir toplumsal düzeni idealize etme noktasında aynı olsa da anarko-sendikalizm doğrudan eyleme dayalı

yönü ağır basan bir fraksiyondur. Bu manada işçi sendikalarının radikalleştirilmesi, sendikaların iş yeri yönetimlerini ve genel çapta endüstrinin yönetimini "işgal etmesi", boykot ve genel grev gibi yöntemlerle toplumsal devrimin yapılması, onun eylemci yönünü açıkça ortaya koyar (Rocker, 2000).

otoritesini adeta devletin yerine koymuştur. Bu sonuçla, eğer mutlak özgürlük idealize edilmekteyse, çalışmanın gerekliliği ile zorunluluğu arasındaki ayrımın farkına varmak önemlidir.

Kişinin çalışma gücüne sahip olmasına rağmen iradi olarak çalışmaması ve buna rağmen toplumdaki pay alması, bu kişinin toplumdaki alacağı payın hakkaniyete uygun olmaması sonucunu beraberinde getirme riski taşır. Daha ileri bir yorumla, toplumdaki ürün ve hizmetlerin, onları üretmek için çalışan kişilerin rızası olmadığı takdirde iradi olarak çalışmayanlarla paylaşılması bir noktadan sonra “tembellerin çalışanları sömürdüğü” bir ilişki biçimi meydana getirebilir. Bu durum hakkaniyete bağlı olarak adaleti ortadan kaldıracak gibi toplumsal barışı zedeleme riskini haizdir. Nitekim toplumsal adaletin gerçekleşmesi, çok önemli bir ölçüde, güç, yetenek, ihtiyaç, katkı, sorumluluk, yetki ve hak (ya da dar anlamıyla pay bağlamında ödül ve ceza) olgularının objektif bir oransallığı ile mümkündür. Bu noktadan hareketle her ne şekilde olursa olsun komünizmin mutlak eşitlik ideali adalet değeri ile çelişir.

Konuya diğer bir açıdan bakmak gerekirse, ücret emeğin karşılığı olarak addedildiğinde, bu karşılığın salt topluma sunulan katkı bağlamında düzenlenmesi ise, çalışma gücü bakımından daha dezavantajlı kişilerin (çocuklar, yaşlılar, engelliler, hastalar vb.) topluma katkı veremeyeceği ya da çok daha az verebileceği düşünüldüğünde, hakkaniyet açısından yetersiz hale gelir. Özellikle insani yaşam hakkının pratik kazanması adına en temel ihtiyaçların teminat altına alınması gerektiği göz önüne alınırsa, bu durum daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte, konu anarşist bir toplum ideali çerçevesinde ele alındığında, çalışma gücü olmasına rağmen iradi olarak üretime katılmayanlar olduğu takdirde konu daha çetrefil bir duruma denk düşer. Bu nedenle anarko-komünizmin “Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar.” ilkesini savunan Kropotkin bile toplum içindeki “tembellerin” farkına varmış ve iradi olarak çalışmayan kişilerin toplumdaki dışlanmasını bir seçenek olarak görmüştür. Bu noktada Bakunin, istihdam için açıkça toplumsal zorlamayı savunarak aktif otoriteyi devreye koyan bir yöntem geliştirirken, Kropotkin gönüllü dışlama yoluyla daha pasif bir yöntemi savunmuştur denilebilir. Diğer bir ifadeyle, Bakunin çalışmayı zorunlu hale getirirken, Kropotkin koşulların dayatmasını açığa çıkarak onu “tembeller” için gerekli hale getirmiştir.

Meselenin toplumdaki alınacak pay ile bağına daha net ortaya koymak adına, Bakunin’in ücret sistemine karşı çıkması ve kişilere ücretin sadece topluma yaptıkları katkı oranında verilmesini savunması, her ne kadar sorumluluk-hak ile katkı-pay ilişkisi açısından bir noktaya kadar adaletin gereği olsa da, bu yaklaşım bir noktadan sonra

onun “tutkuyla savunduğu” özgürlüğü riske atabilir. Çünkü tüm insanlar, doğuştan ya da sonradan oluşan sebepler çerçevesinde eşit ölçüde yetenek ve güce sahip değildir. Bu noktada salt “katkı kadar pay” ilkesi uygulandığı takdirde, iradi olarak çalışmayanlar bir yana bırakılırsa, daha yetenekli ya da güçlü olanın toplumdaki daha fazla pay alma imkânına ulaşması, toplumsal eşitliği bozma ve dolayısıyla “gücsüz” ya da “vasıfsız” olanların özgürlüğünü bir noktadan sonra ortadan kaldırma riskini taşır. Daha önce de belirtildiği gibi, çalışsa da “yetersiz” görülen kişilerin ihtiyaçlarının değerlendirmeye alınmaması durumunda, insani yaşam hakkı bağlamında hakkaniyetin ve dolayısıyla adaletin ne kadar sağlanabileceği de tartışmalı hale gelir. Bu husus bir yana, Kropotkin’in de alınacak payda salt ihtiyacı ön planda tutması sonucun eşitliğini sağlasa bile, çalışanlar arasında topluma daha çok ya da daha ciddi katkı sağlayan kişilerin katkılarının görmezden gelinmesine ve bu sonuçla toplumsal barışın bozulmasına yol açabilir.

Toplumdan alınacak pay ile bağlantılı olan diğer bir parametrenin çalışma süresi olduğu düşünüldüğünde, iki kuramcı da özgürlük ilkesini ön plana koyarak çalışma süresinin kısaltılmasını savunmuşlar ve bu bağlamda anarşist bir toplumsal düzenin adeta zorunlu koşulu olan boş vakit olgusu ile tutarlı açıklamalar getirmişlerdir. Gerçekten de, üretimde dengeli gözetilecek bir düzeyde çalışma süresinin kısaltılması, çalışanların refahı ve özgürlüğü açısından gereklidir. Konuyu kuramsal noktaya taşımak gerekirse, adalet hak; hak ise bir noktada ihtiyaç ile bağlantılıdır. Özgürlüğün ontolojik bir gereği olan boş vaktin, bir başka ifadeyle dinlenme süresinin, insani yaşam için ihtiyaç olduğu düşünüldüğünde bunun hak olması kaçınılmaz hale gelir. Bu anlamda, çalışma süresinin kısaltılması özgürlük ile adalet değerlerinin kesişim noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Kropotkin’in çalışma süresini yaşadığı döneme göre çok daha “ilerici” bir düzeyde 4-5 saat ile sınırlı tutulmasını savunması bile onu bir tür zorunluluk önermekten alıkoymamıştır. Diğer bir ifadeyle, anarşist bir toplum düzeni için kişilerin az bile olsa belirli bir saat çalışmalarına dair ön koşul sunulması, kişileri otorite içinde özgürlük sonucuna ulaştırır. Anarşistlerin çalışmaya dair bazı paradoksları bir tarafa, iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş yeri biçimi ve yönetimi konularındaki argümanlarıyla onlar, temsil ettikleri ideoloji ile daha tutarlıdır.

Eksik doğası nedeniyle, insanların her konuda bilgi ve tecrübe sahibi olması mümkün değildir. Konuyu daha da açmak gerekirse, herkesin gücü ya da yeteneği oranında topluma katkı sunmasının adaletle uygun olduğu öncülünden hareket edildiğinde, toplumun herhangi bir bireyinden gücü ve yeteneğinin üstünde bir katkı beklemek hak

ile bağdaşmama durumuna yol açar. Bu anlamda Bakunin'in toplumsal iş bölümü ile ilgili paradoksal argümanları bir yana bırakıldığında, Kropotkin'in iddia ettiği "özgür çalışma" düzeni olduğu takdirde, kişinin ilgi alanı ve yeteneğinin devreye girmesi sonucunda iş bölümü ve uzmanlaşma bir noktadan itibaren kaçınılmaz hale gelir. Bu bağlamda Kropotkin'in hem tarım hem sanayide çalışma ve bu bağlamda küçük yerleşim düzlemlerinde desentralize iş yerleri oluşturma yoluyla iş bölümünün ortadan kaldırma tasavvuru anarşizmin eşitlik ve özgürlük değerleri ile bir ölçüde bağdaşsa da, çok sayıda iş kolunun olduğu bir dünyada bu tasavvurun gerçekçiliği tartışmalı bir vaziyet teşkil eder. Diğer bir ifadeyle, toplumsal "bilgi iktidarının" kurulması neredeyse kaçınılmazdır. Bu iktidar biçimi, kendini iş yeri düzleminde de gösterebilmektedir. Bu nedenle dikey iş bölümüne dair bir tartışma yürütmek ayrıca anlamlıdır.

Yönetici olmak ile yönetimde söz sahibi olmak arasındaki ayrımın farkına varmak önemlidir. Dikey iş bölümü anlamındaki idari hiyerarşi, yöneticilerin ve dolayısıyla otoritenin varlığını gerektirirken, yönetimde söz sahibi olmak daha demokratik ve geniş bir yaklaşıma işaret eder. Bu doğrultuda, eşitlik ve özgürlük tutkusunu zirveye taşıyan bir siyasal ideoloji için en çok karşı çıkılacak hususlardan birinin dikey iş bölümü olması doğaldır. Bununla birlikte, iş bölümü ve uzmanlaşma, dikey anlamda hakkaniyete yani daha dar anlamda liyakate uygun gerçekleştiği takdirde, her ne kadar eşitlik ve özgürlüğe bir ölçüde aykırılık teşkil etse de, adalete uygun olma ihtimalini içerir. Özellikle insan doğasının eksikliği sonucu yönetime ihtiyaç duyması ve daha önce belirtilen herkesin farklı yeteneklere sahip olduğu öncülünden hareket edildiğinde, konunun adalet değeri ile bağı daha net bir şekilde ortaya çıkar. Bu anlamda mutlak anlamda eşitlik ve özgürlüğün idealizasyonunun adalet değeri ile bağdaşmaması bir başka noktada kendini açığa çıkarır. Daha ileri bir ifadeyle, yönetmek ve koordine etmek, ayrı bir yetkinlik gerektirdiğinden herkesin yapabileceği bir edim değildir. Yeterli bilgi ve tecrübe ile ahlak ve liderliğe sahip olmayan insanların yönetici olması, iş yerinde çalışma barışını ve dengeyi bozma riski taşır. Daha da ötesi, belirli bir düzeyde gücün devredildiği beşeri yöneticilerin bu güçlerinin yoğunlaşması ve hatta sorgulanamaz noktaya taşınması, yine insanın eksik doğası sonucu yozlaşmaya ve dolayısıyla adletsizliğe ve çatışmaya yol açma ihtimalini içinde barındırır. Nitekim kapitalizmin bir sonucu olan iş yerlerindeki işveren iktidarının mutlaklaşmasının, onların çalışanlar üzerindeki sömürsüne yol açtığı düşünüldüğünde, bu durum daha belirgin bir hal alır. Bu noktada, kapitalizmi reddetmek anlamlı iken yönetimi tamamen ortadan kaldırmak da eksik insan doğasının meydana getirebileceği

tehlikeler içerir. Bu nedenle, her ne düzlemde olursa olsun, beşeri yöneticilerin yetkilerini sınırlı tutmak ve hatta ilgili düzlemin diğer üyelerini liyakatleri ölçüsünde yönetim süreçlerine dâhil etmek eşitlik, özgürlük ve adalet açısından anlamlıdır.

Biraz daha ayrıntı gerekirse, iş yerinde dikey iş bölümünü reddederek anarşizmin "erksizliği" ile oldukça tutarlı olan Kropotkin ve Bakunin'in işçilerin öz yönetiminin ateşli savunucuları olmaları ve bu bağlamda anarşizmin asli ilkelerinden olan doğrudan demokrasiyi iş yeri düzleminde de gözden kaçırmamaları oldukça anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte, eşitlik ve özgürlük ile açık bağı bir tarafa, bu modelin adalet değeri ile bağına da tartışmakta yarar vardır. İş yerinde çalışan herkesin kararlar almak ve uygulamak üzere yönetime ortaklaşa katılması anlamında işçilerin öz yönetiminin adalete uygun olabilmesi için, güç ve yetenek ile sorumluluk ve yetki ilişkisi gereği, iş yerindeki tüm çalışanların iş yerini ilgilendiren konularda gerekli bilgi, tecrübe ve ahlaka sahip olması ile herkesin eşit güçte kararlara katılması ve onları uygulaması oldukça önemlidir. Aksi takdirde, iş yerinde düzensizlik, çatışma, verimsizlik ve dolayısıyla sürdürülemezlik kaçınılmaz hale gelebilir.

İşçilerin öz yönetimi modelinin gerçek anlamda bir öz yönetimi ne kadar sağlayabileceği de ayrı bir tartışma içerir. Nitekim iş yeri ile ilgili kararlara tek bir çalışanın dahi muhalefet etmesi durumunda çoğunluğun o kişi üzerinde hâkimiyeti meydana gelecektir. Bu nedenle mutlak özgürlüğün toplu bir düzende ne kadar tesis edilebileceği oldukça tartışmalıdır. Bu anlamda çalışan niceliğinin az olması gerekli hale gelir. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, az sayıda çalışanın olması ve bu bağlamda iş yeri ölçeğinin küçük olması, bu modelin uygulanabilirliği açısından en kritik noktalardan biridir. Nitekim gerek Kropotkin gerekse de Bakunin, iş yeri ölçeğinin küçük olmasını savunarak aslında bu gerçeğin farkına varmış görünmektedir. İşçilerin öz yönetiminin uygulanabilirliği için iş yerinin mülkiyet durumu da gözden kaçmaması gereken bir başka husustur.

Kropotkin ile Bakunin'in üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyet ilkesini savunmaları işçilerin öz yönetimi modelinin uygulanabilirliği açısından tutarlıdır. Çünkü üretim araçlarının ve dolayısıyla iş yerinin mülkiyetinin belirli bir kişi ya da gruba ait olması durumunda iş yerinin yönetim öznesi de çoğunlukla belirli hale gelir. Diğer bir deyişle, mülkün sahibi adeta onun üzerindeki iktidarın da sahibidir. Şayet bu yaygın öncülden hareket edilirse, işçilerin öz yönetimi için üretim araçlarının ortak mülkiyeti, küçük istisnalar dışında, neredeyse vazgeçilmez bir ön koşul haline alır.

Gelinen noktada, her siyasal ideolojinin özünde baskı içerdiği argümanı bir tarafa bırakılsa bile, gerek Kropotkin gerekse de Bakunin anarşizminin ne kadar saf haliyle “erksiz” bir toplumsal düzeni idealize ettiği tartışmalıdır. Daha net bir ifadeyle, bazı “anarşistlerin” dahi kabul ettiği ilahi iktidarın sonsuzluğu bir yana, anarşizmin bu iki kuramcısı yalnızca beşeri otoritelerden “yalıtılmış” bir toplumsal düzen tasavvurundan bile zaman zaman uzaklaşmaktadır. Kısacası, ideolojik zorlamanın özsel ontolojisi, özgürlüğü eşitliğe dayandıran iki kuramcının çalışma yaşamı tasavvurundaki açık

paradoksları, adalet değerini çoğunlukla göz ardı etmeleri ve bazı gerçeklikleri gözden kaçırmaları anarşist toplum idealinin imkânsızlığını gözler önüne sermede yeterlidir.

ORCID

İbrahim Çiğdem <https://orcid.org/0000-0001-6475-0749>

KAYNAKÇA

- Bakunin, M. (2014). Cenevre'nin Çifte Grevi. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 233-243). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (1976). Çeşitli Yazılarından. (M. Tunçay, Çev.). M. Tunçay (Ed.), Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi (1. Cilt) içinde (ss. 249-291). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bakunin, M. (2022). Devlet ve Anarşi. (M. Uyrukulak, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Bakunin, M. (2023). Devrimci El Kitabı. (C. Atila, Çev.). S. Dolgoff (Ed.), Bakunin: Hayatı - Mücadelesi - Düşünceleri içinde (ss. 80-100). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Enternasyonal'in İsviçreli Üyelerine Üç Konferans. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 51-98). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Enternasyonal'in Politikası. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 151-174). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Hipnozcular. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 101-124). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Kapsamlı Eğitim. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 175-202). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). La Montagne ve Bay Coullery. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 125-147). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Miras Sorunu Üzerine Komite Raporu. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 203-211). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2019). Tanrı ve Devlet. (S. Ergün, Çev.). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (2023). Ulusal El Kitabı. (C. Atila, Çev.). S. Dolgoff (Ed.), Bakunin: Hayatı - Mücadelesi - Düşünceleri içinde (ss. 101-104). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Beaud, M. (2018). Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010. (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Benlisoy, F. (2021). Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü. H. Birsen Hekimoğlu (Örs) (Ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler içinde (ss. 351-412). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cantzen, R. (2015). Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük - Ekoloji - Anarşizm. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Godwin, W. (2020). Anarşizmin Felsefi Temelleri. (D. Ulu-dağ, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Goldman, E. (2022). Anarşizm Neye Savunur?. (D. Kömürcü, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Gorz, A. (2019). İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri – Anlam Arayışı. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guillaume, J. (2023). Yeni Toplumsal Düzenin İnşası Üzerine. (C. Atila, Çev.). S. Dolgoff (Ed.), Bakunin: Hayatı – Mücadelesi Düşünceleri içinde (ss. 366-390). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Heywood, A. (2007). Siyasal İdeolojiler: Bir Giriş. (B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Kropotkin, P. (2018a). Anarşist Ahlak. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2015). Anarşi: Felsefesi - İdeali. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2018b). Bir İsyancının Sözleri. (İ. Kahraman, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kropotkin, P. (2020). Ekmeğin Fethi. (M. Beyhan, Çev.) İstanbul: Afrika Yayınları.
- Kropotkin, P. (2021). Karşılıklı Yardımlaşma. (S. Altıparmak, Çev.) İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Kropotkin, P. (2014). Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler: Yarın. (S. Sevinç, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Mantoux, P. (1935). The Industrial Revolution in the Eighteenth Century: An Outline of the Modern Factory System in England. (M. Vernon, Çev.) London: Jonathan Cape.
- Marshall, P. (2019). Anarşizmin Tarihi: İmkânsız İstemek. (Y. Alogan, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Paz, A. (2021). Halk Silahlanınca: Durruti ve İspanya Anarşist Devrimi. (G. Zileli, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Polanyi, K. (2020). Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

31. Proudhon, P. J. (2020). Mülkiyet Nedir?: Veya Hukukun ve Yönetimin İlkesi Üzerine Araştırmalar. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
32. Rucker, R. (2000). Anarko-Sendikalizm. (H. Deniz Güneri, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
33. Schecter, D. (2019). Marx'tan Bugüne Solun Tarihi: Kuramsal Bakış Açılıarı. (S. Torlak, & K. Özdil, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
34. Smith, A. (2020). Milletlerin Zenginliği: Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. (M. Acar, Çev.) İstanbul: Liberus Kitap.